

B. Jaczewskiego. – Wrocław: Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1987. – S. 53.

⁵ *Toczek A.* Czasopiśmiennictwo historyczne we Lwowie (1867–1918) // Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w. – Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2005. – Т. III – S. 175.

⁶ Sprawozdania z posiedzeń Towarzystwa Historycznego // *Kwartalnik Historyczny.* – 1897. – S. 253–254.

⁷ Ці кошти учні К. Ліске почали збирати у 1881р. для видання пам'ятної книги, укомплектованої з власних праць, на честь десятиліття присвоєння звання професора Львівського університету їхньому учителю. Цей проект не вдалося реалізувати вчасно і вдруге до нього повернулися в 1886 р., але, як бачимо, уже в контексті ідеї створення Історичного товариства та видання його наукового органу.

⁸ *Papée F.* Towarzystwo Historyczne 1886–1900 // *Kwartalnik Historyczny.* – 1937. – S. 4; *Balzer O., Zakrzewski W., Finkel L., Ćwikliński L., Sawczyński H., Hordyński Z.* Xawery Liske. Zarys biograficzny // *Kwartalnik Historyczny.* – 1891. – S. 535.

⁹ Держархів Львівської обл., ф. 1, оп. 54, спр. 1414 Statut Towarzystwa Historycznego (документація з реєстрації статуту в різні роки), арк. 6–8.

¹⁰ Sprawozdania z posiedzeń Towarzystwa Historycznego // *Kwartalnik Historyczny.* – 1887. – S. 137.

¹¹ Statut Towarzystwa Historycznego. – Lwów, 1886. – S. 1.

¹² Назву «Квартальник історичний» остаточно затвердили наприкінці листопада 1886 р. Вважається, що саме її К. Ліске запропонував В. Калінка, який симпатизував «Науковому квартальнику» (видавався з 1837 р.) та «Квартальнику Кіосів» (видавався з 1876 р.).

¹³ *Śreniowska K.* Uwagi o nauce historycznej polskiej w latach 1887–1900 w świetle «Kwartalnika Historycznego» // *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego. Seria I. Nauki Humanistyczno-społeczne. Zeszyt 15. Historia.* – Łódź, 1960. – S. 153–163.

¹⁴ *Galos A.* Powstanie Towarzystwa Historycznego i jego organu naukowego... – S. 89–90.

¹⁵ *Maternicki J.* Miejsce i rola «Kwartalnika Historycznego» w dziejach historiografii polskiej... – S. 275.

¹⁶ *Balzer O., Zakrzewski W., Finkel L., Ćwikliński L., Sawczyński H., Hordyński Z.* Xawery Liske. Zarys biograficzny... – S. 535.

¹⁷ ЦДІАЛ України, ф. 711, оп. 1, спр. 22 (Чорнетка листа Л. Фінкеля до Крайового Сейму, 1888 р.), арк. 2–6.

¹⁸ Statut Towarzystwa Historycznego. – Lwów, 1886. – S. 1.

¹⁹ *Maternicki J.* Miejsce i rola «Kwartalnika Historycznego» w dziejach historiografii polskiej... – S. 275.

²⁰ Держархів Львівської обл., ф. 26, оп. 7, спр. 329 (К. Ліске, W jaki sposób dałby się rozbudzić i rozwinąć ruch naukowy na prowincji), арк. 1–2.

²¹ *Balzer O.* [Рец.:] Hube R. Prawo polskie XIV w. // *Kwartalnik Historyczny.* – 1887. – S. 469.

²² *Balzer O., Zakrzewski W., Finkel L., Ćwikliński L., Sawczyński H., Hordyński Z.* Xawery Liske. Zarys biograficzny... – 1891. – S. 465 – 548; *Kondracki T.* Ksawery Liske i początki Polskiego Towarzystwa Historycznego // *Polskie Towarzystwo Historyczne 1886–1986. Zbiór studiów i materiałów / red. S. K. Kuczyński.* – Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1990. – S. 77–94; *Julkowska V.* Ksawery Liske (1838–1891) // *Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku / red. J. Maternicki.* – Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2007. – S. 181–200.

²³ *Papée F.* Towarzystwo Historyczne 1886–1900... – S. 10.

²⁴ *Balzer O., Zakrzewski W., Finkel L., Ćwikliński L., Sawczyński H., Hordyński Z.* Xawery Liske. Zarys biograficzny... – 1891. – S. 535–536.

²⁵ Цит за: *Galos A.* Powstanie Towarzystwa Historycznego i jego organu naukowego... – S. 95.

²⁶ Там само.

²⁷ *Sawczyński H.* [Рец.:] Mycielski J. Porwana z klasztoru. Kartka z dziejów obyczajowości Polski XVIII w. // *Kwartalnik Historyczny.* – 1887. – S. 112–117; *Balzer O.* [Рец.:] Ulanowski B. O prawie azylu w statutach Kazimierza Wielkiego // *Kwartalnik Historyczny.* – 1887. – S. 7–71.

²⁸ Цит за: *Galos A.* Powstanie Towarzystwa Historycznego i jego organu naukowego... – S. 4–95.

²⁹ *Nowacki R.* Oswald Balzer (1858–1933). – Opole: Wydawnictwo Uniwersyteckie, 1998. – S. 88–189.

³⁰ *Waliszewski K.* Historiografia polska przed krytyką rosyjską // *Kwartalnik Historyczny.* – 1888. – S. 555–570; *Bobrzyński M.* Do szanownej radakcyi «Kwartalnika Historycznego» we Lwowie // *Kwartalnik Historyczny.* – 1889. – S. I–V; N. Prof. Kariejew i jego poglądy na «Upadek Polski» // *Kwartalnik Historyczny.* – 1889. – S. 687–702.

УДК 94(477)«1917/1918»(=419.16)

Батанова Тетяна

ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ ЄВРЕЙСЬКИХ ПАРТІЙ В УКРАЇНСЬКІЙ ЦЕНТРАЛЬНІЙ РАДІ: ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ

На основі огляду документальних публікацій, української та зарубіжної історіографії розглянуто стан дослідження документів з історії єврейських партій в Українській Центральній Раді в 1917–1918 рр.

Ключові слова: Українська Центральна Рада; єврейські партії; архівні документи; дослідження.

На основе обзора документальных публикаций, украинской и зарубежной историографии рассмотрено состояние исследования архивных документов по истории еврейских партий в Украинской Центральной Раде в 1917–1918 гг.

Ключевые слова: Украинская Центральная Рада; еврейские партии; архивные документы; исследование.

Based on the review of the documental publications, Ukrainian and foreign historiography, state of research of the documents to the history of the Jewish parties in the Ukrainian Central Rada in 1917–1918 is considered.

Key words: Ukrainian Central Rada; Jewish parties; archival documents; research.

© Батанова Тетяна, 2010

Лютнева революція 1917 р. в Росії відкрила шлях для національних рухів різних національностей. Для євреїв Росії революція означала ще й скасування всіх обмежень, що існували в колишній імперії. Саме з того часу з'явилася реальна можливість для розв'язання «єврейського питання» на інституційному рівні – рівноправна участь єврейських партій у виборах до державних органів влади та створення національних самоврядних органів.

В перші тижні революції представники російської та єврейської інтелігенції з певною зневагою ставилися до українського національного руху¹, тому минуло доволі багато часу, доки єврейські політичні партії змінили таке своє ставлення й до Української Центральної Ради і почали її сприймати як представницький орган усього населення України, а не лише українців за походженням². З липня 1917, коли Українська Центральна Рада була визнана Тимчасовим Урядом³ як представник Тимчасового Уряду, і до припинення діяльності Ради у квітні 1918 р. єврейські партії активно долучалися до її роботи.

П'ять єврейських партій – Бунд (Загальний єврейський робітничий союз у Литві, Польщі та Росії), Єврейська Соціал-Демократична Робітничка Партія «Поалей Ціон» («Робітники Сіону»), Об'єднана Єврейська Соціалістична Робітничка Партія (ОЄСРП, інша назва Фарейнікте), сіоністи та Єврейська народна партія (Фолкспартей) – брали участь у роботі Української Центральної Ради у 1917–1918 рр. Саме за їх активної участі в законодавчій та виконавчій діяльності української влади, 15 липня 1917 р.⁴ чи не вперше в історії був призначений віце-секретар з єврейських справ (пізніше – генеральний секретар і міністр із єврейських справ).

Хоча, як може здатися на перший погляд, історія Української Центральної Ради досить детально висвітлена в українській і зарубіжній історіографії, а різні аспекти історії євреїв в Україні того періоду були також досліджувані багатьма науковцями, однак документи, які висвітлюють діяльність єврейського представництва та національних єврейських партій в Українській Центральній Раді й досі потребують докладнішого вивчення і узагальнення.

Взагалі зібрання та дослідження документів з історії єврейських партій в Українській Центральній Раді розпочинаються фактично одразу після припинення діяльності Центральної Ради. У 1919–1920 роках у Києві діяло Товариство вивчення історії єврейського робітничого руху та революційно-соціалістичних напрямів в єврей-

стві⁵. До засновників товариства зокрема належали й відомі єврейські громадські та політичні діячі, члени Української Центральної Ради Мойсей (Моше) Зільберфарб (член ОЄСРП, колишній міністр з єврейських справ у часи Центральної Ради) і Мойсей Рафес (член Бунду). Обидва діячі видали свої спогади, що ґрунтувалися на документах, зібраних Товариством, а також на документах щодо діяльності єврейського представництва в Українській Центральній Раді⁶.

Також після подій доби Центральної Ради була видана збірка документів на їдиші під редакцією сіоністських діячів того часу М. Гросмана, І. Грінфелд, І. Черіковера, В. Лацкі та Й. Шехтмана «Di Idishe Avtonomie un der Nationaler Sekretariat in Ukraine: Materialn un Dokumentn»⁷ («Єврейська автономія та Національний Секретаріат в Україні: Матеріали та документи»). У цій збірці головна увага присвячена подіям часу Директорії: єврейському самоврядуванню за Директорії, розвитку життя громад і погромам – водночас у книзі подано також і матеріали з історії єврейської автономії та міністерства з єврейських справ за часів Української Центральної Рнститутади.

У травні 1919 р. в Києві була створена Редакційна колегія зі збирання та публікації матеріалів про погроми в Україні, її засновниками стали Єврейський національний секретаріат, київський Центральний комітет допомоги постраждалим від погромів та видавництво «Фолкс Фарлаг». Головою колегії став відомий єврейський діяч Н. І. Штиф (Баал-Дім'єн), а секретарем – єврейський історик І. М. Черіковер. Під їх керівництвом були опубліковані три томи документів про погроми. Нашого періоду зокрема стосується перший з них «Період Центральної Ради и Гетмана: Антисемітизм и погромы на Украине, 1917–1918 гг.»⁸. Крім основного тексту-дослідження про українсько-єврейські взаємини до та після революції 1917 р., участь єврейських партій у представництві та законодавчій роботі Центральної Ради, автори включили величезну добірку документів: зокрема, протипогромні відозви генерального секретаря міжнародних справ О. Шульгина, генерального секретаря військових справ С. Петлори, Міністерства з єврейських справ і єврейських партій, резолюції Союзу євреїв-воїнів про єврейську самооборону тощо.

В радянський час вивчення історії діяльності Української Центральної Ради як «буржуазно-націоналістичної» і «контрреволюційної» організації не проводилися, а самі документи про її діяльність були знищені або ж зберігалися в за-

секречених і закритих для дослідників фондах архівів. Так само практично не вивчалася й діяльність єврейських партій в Українській Центральній Раді, єврейські політичні партії згадувалися лише в контексті їх пізнішого (у 1919 та 1920-х рр.) злиття з КП(б)У та РКП(б).

Вивчення документів з історії єврейських партій в Українській Центральній Раді відновилося лише з 1990-х рр. у незалежній Україні. Документи щодо єврейських партій спершу досліджувалися лише в контексті історії міжнародних стосунків в Україні ХХ ст. або ж на хвилі загальної романтичної зацікавленості подіями «Української революції» 1917–1920 рр.

Перш за все, варто зробити огляд бібліографічних та біографічних довідників, які можуть містити відомості з даної теми та періоду. Бібліографічний покажчик «Євреї в Україні»⁹ допомагає досліднику зорієнтуватися в літературі з історії євреїв, опублікованій українською, російською та їдишем. Зокрема нашої теми стосуються такі тематичні розділи довідника, як «Автономія», «Історія: 1917–1920 рр.» та «Українсько-єврейські відносини», «Єврейські політичні організації»¹⁰.

Біографічний довідник дослідників В. Верстюка та Т. Осташко «Діячі Української Центральної Ради»¹¹ неабияк прислужиться своїми ретельно складеними додатками зі списками членів Української Центральної Ради, її органів та Генерального Секретаріату¹²: тут бачимо склад тих чи інших інституцій станом на різний час. Сам довідник складений на основі українських (переважно київських) архівних та бібліотечних матеріалів і зібрань.

Окремо стоять дві найбільші збірники документів того часу – двотомне видання «Українська Центральна Рада»¹³ та «Український національно-визвольний рух. Березень – листопад 1917 року»¹⁴ (обидві з передмовою В. Верстюка, друга збірка доповнює історіографічний контекст першої). Саме тут вперше опублікована велика кількість основних документів до історії Української Центральної Ради – це матеріали дев'яти сесій Центральної Ради, засідань і протоколів Малої Ради та Генерального Секретаріату, універсали, закони, законопроекти та відозви – значна частина усіх документів безпосередньо стосується діяльності єврейських партій та віце-секретарства (також секретарства та міністерства) з єврейських справ. Головним чином видання «Українська Центральна Рада» ґрунтується на фондах Центрального державного архіву вищих органів влади та управління

України (ЦДАВО) – а саме на фонді 1115 (фонд Української Центральної Ради), фондах різних міністерств Української Народної Республіки, а також на матеріалах преси 1917 р. – офіційному органі Ради «Вісті з Української Центральної ради», та органах провідних українських партій – «Робітничої газети», «Народної волі» та «Нової Ради». Нині в бібліотеках України і, зокрема Києва, зберігаються лише лічені номери цих газет¹⁵, тому упорядники обох збірників провели ретельну археографічну роботу, коли підбирали документи.

Також поодинокі публікації та документи до історії діяльності єврейських партій в Українській Центральній Раді містяться у збірнику «Національні відносини в Україні у ХХ ст.» – це матеріали з'їзду представників народів Росії, скликаного Центральною Радою у вересні 1917 р. в Києві та Закон Української Народної Республіки про утворення єврейських громадських рад і проведення виборів членів цих рад (від 2 грудня 1917 р.)¹⁶.

Короткий тематичний огляд неопублікованих архівних документів з історії єврейських політичних партій і молодіжних організацій початку ХХ ст. здійснила дослідниця І. Погребінська у своїй статті «Документи по истории еврейских политических партий и молодежных организаций в архивах г. Киева (Краткий тематический обзор)»¹⁷. Однак вважати цю спробу вичерпною неможливо, адже автор посилається на доволі застарілу та заідеологізовану радянську історіографію, а тому приділяє увагу лише тим аспектам діяльності партій, які дозволялося висвітлювати в радянській літературі.

Загалом, проблемі документів з історії євреїв у архівах Києва присвятила свою дисертацію та монографію В. Хітерер («Документы по еврейской истории XVI–XX веков в киевских архивах»¹⁸). Однак ця праця не є найповнішим довідником, адже дослідниця виявила документи з історії євреїв лише в 11 київських архівосховищах, на відміну від дослідників Ю. Меламеда та М. Куповецького, які, готуючи путівник «Документы по истории и культуре евреев в архивах Киева» віднайшли такі документи у 22 архівосховищах¹⁹. Саме в цьому путівнику є вичерпна довідкова інформація про фонди, які містять різноманітні документи з історії єврейських партій в Українській Центральній Раді.

Важливі документи, які розкривають діяльність єврейських партій у Центральній Раді та роботи Міністерства у єврейських справах, зберігаються у фондах 1115 (Українська

Центральна Рада), 1748 (Міністерство у єврейських справах), 1063 (Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки), 2592 (Генеральне Секретарство міжнародних справ) ЦДАВО та фонді 41 (Єврейські політичні партії та організації) Центрального державного архіву громадських об'єднань України. Серед архівних документів знаходимо універсали, закони, законопроекти, постанови Центральної Ради, протоколи засідань Генерального Секретаріату та Ради міністрів, відозви Генерального Секретаріату та єврейських партій до населення, документи діловодства Міністерства у єврейських справах, листування та документи єврейських партій.

Для вивчення історії єврейських партій в Центральній Раді та критичного аналізу наявних архівних документів варто також залучати мемуари безпосередніх учасників подій – голови Генерального Секретаріату Володимира Винниченка, першого міністра з єврейських справ Мойсея Зільберфарба та інших єврейських діячів – А. Гольденвейзера, Соломона Гольдельмана й Арнольда Марголіна²⁰.

Свої погляди на історію єврейських партій і євреїв у добу Центральної Ради у різноманітних наукових працях висловлювали українські та зарубіжні дослідники, проте майже всі автори зосереджуються лише на певних аспектах діяльності єврейських партій у Центральній Раді, які їх цікавлять в межах обраної теми дослідження. Крім того, зарубіжні дослідники так само, як і вітчизняні, не мали доступу до засекречених (до 1991 р.) архівних документів Української Центральної Ради та єврейських партій, що зберігалися в архівосховищах України.

Так 1967 р. була опублікована стаття Йозефа Шехтмана (безпосереднього учасника подій 1917–1918 років в Україні, представника єврейської партії сіоністів у Центральній Раді) «Jewish Community Life in the Ukraine (1917–1919)»²¹ («Життя єврейських громад в Україні (1917–1919)»). Незважаючи на очікування читача від назви самої статті, автор більше висвітлював історію єврейських партій, їх представництва у Центральній Раді, підтримки цих партій населенням, а також діяльності інституцій єврейської автономії за Центральної Ради, Гетьманату та Директорії.

У 1980 р. ізраїльський дослідник Аріє Зайдман захистив дисертацію «The Jewish National Autonomy of Independent Ukraine in the Years 1917–1919»²² («Єврейська національна автономія в незалежній Україні 1917–1919») – вона написана івритом із резюме англійською мовою. В цій

роботі автор головним чином зосереджується на висвітленні історії постанов та діяльності єврейських автономних інституцій в Україні, а участь єврейських партій в Центральній Раді розглядається побіжно лише в контексті єврейської автономії.

Збірник «Ukrainian-Jewish Relations in Historical Perspective» («Українсько-єврейські взаємини в історичній перспективі») за редакцією Пітера Потічного та Говарда Астера – це одна з перших вдалих спроб розпочати конструктивний професійний діалог істориків на українсько-єврейську тематику. У цьому збірнику передовсім є важливими для висвітлення теми діяльності єврейських партій статті Юрія Бошика «Between Socialism and Nationalism: Jewish-Ukrainian Political Relations in Imperial Russia, 1900–1917»²³ («Поміж соціалізмом і націоналізмом: єврейсько-українські політичні взаємини в імперській Росії, 1900–1917»), Джофа Ілі «Remapping the Nation: War, Revolutionary Upheaval and State Formation in Eastern Europe, 1914–1923»²⁴ («Перекладання національних карт: Війна, революційний переворот і формування держав у Східній Європі, 1914–1923»), Джонатана Френкеля «The Dilemmas of Jewish Autonomism: the Case of Ukraine 1917–1920»²⁵ («Дилеми єврейського автономізму: випадок України 1917–1920») та Матіягу Мінка «Kiev Zionists and the Ukrainian National Movement»²⁶ («Київські сіоністи й український національний рух»).

У статті Юрія Бошика знаходимо відомості про історію єврейських і українських партій, їх стосунки та співпрацю до 1917 р., зауважимо при цьому, що такі братні стосунки, які описує дослідник – між українськими партіями лівого спрямування та Бундом і між партіями українського ліберального крила та сіоністами й деякими єврейськими лібералами²⁷ – мали свій вплив пізніше у час Центральної Ради. Робота Джофа Ілі розглядає всі події у тісному взаємозв'язку, зокрема і єврейську національну автономію 1917–1919 років у загальному контексті воєнно-революційних подій²⁸. Джонатан Френкель аналізує у своїй статті ідеї автономізму як один із багатьох програмних пунктів у кожній із п'яти єврейських партій, представлених у Центральній Раді²⁹, адже для більшості партій єврейська автономія не була найбільшим пріоритетом. Дуже важливою для нас є стаття М. Мінка, бо саме в ній автор не лише класифікує підходи у розумінні і ставленні до автономії різних єврейських партій, але й зосереджується на взаємовідносинах сіоністів із іншими партіями,

на їх ідеологічних засадах і принципах входження до Центральної Ради³⁰.

Дослідник Сергій Єсельчик аналізує протипогромні відозви українських урядовців і звернення та запити євреїв до влади про погроми у статті «Трагічна сторінка Української революції. Симон Петлюра та єврейські погроми в Україні (1917–1920)»³¹ – цим автор фактично вливається до україно-єврейського історіографічного мейнстріму створення та розвінчування міфів про «погромника Петлюру».

В щорічнику «Єврейское население Юга Украины» за 1998 рік міститься 3 статті, що так чи інакше стосуються нашої теми, це: стаття В. Гвоздика «Политическая борьба на Юге Украины в 1917 г. и еврейские общины»³², Г. Кривошея «Єврейская община и провозглашение независимой Украины в 1918 г.»³³ та А. Старух «Национальный вопрос в теории и практической деятельности еврейских политических партий Украины в период Центральной Рады»³⁴.

В. Гвоздик поміж іншим розкриває також взаємовідносини та ідеологічну позицію трьох єврейських партій (Бунд, Поалей Ціон і Фарейнікте) щодо єврейської громади та її ролі в єврейському житті. Назва статті Г. Кривошея не дуже відповідає її безпосередньому змісту, адже автор найбільше приділяє уваги участі єврейських партій у Центральній Раді та єврейській суспільній думці в реакції на політику єврейських партій у Раді, але це все не стосується «єврейської громади»; до того ж, на нашу думку, автор подекуди робить необґрунтовані висновки. Дослідник Старух зупиняється саме на українському аспекті національного питання в політиці єврейських партій, їх ставленні до автономії України.

Навіть досі чи не єдиним значним за обсягом дослідженням історії єврейських партій того часу є монографія Олександра Наймана «Єврейські партії та об'єднання України (1917–1925)»³⁵, однак праця охоплює занадто значний період і хронологічні та тематично-територіальні межі, щоб зупинитися детально на діяльності єврейських партій у Центральній Раді. Автор радше говорить про «добу Центральної Ради» як хронологічний період, тло для свого опису, адже автор ставить собі за мету подати Translated виклад історії усіх єврейських партій в межах усієї України у одному розділі монографії³⁶. Дослідник приділяє увагу формуванню партійної ідеології до 1917 р., стосункам партій між собою, наводить різні приклади діяльності партій у різних місцевостях. О. Найман зовсім не використовує інших джерел

та літератури, окрім тих, що видані українською та російською мовами – так навіть думки Мойсея Зильберфаба (робота якого опублікована ідишем і англійською) він цитує з книжки Соломона Гольдельмана, виданої українською³⁷.

Однією з найцікавіших та найповніших за обсягом залучених до аналізу документів є монографія американського дослідника Г. Абрамсона. Спираючись на численні архівні та опубліковані джерела різними мовами, професор Абрамсон досліджує взаємні спроби українсько-єврейського порозуміння у своїй книзі «A Prayer for the Government: Ukrainians and Jews in Revolutionary Times, 1917–1920»³⁸ («Молитва за уряд: українці та євреї в революційну добу, 1917–1920»). Автор не залишив поза своєю увагою і діяльність єврейських партій та міністерства з єврейських справ, розглянувши історію останніх у контексті складних українсько-єврейських взаємин.

У 2000 р. вийшла друком колективна праця Інституту політичних і етнонаціональних досліджень «Національні меншини України у ХХ столітті»³⁹, у якій, зокрема, нашої теми стосується другий розділ «Національні меншини в період Української національно-демократичної революції», а саме перший параграф цього розділу під назвою «Ідеї державотворення Центральної Ради та Української Держави і національні меншини»⁴⁰. Цей розділ розкриває переважно українські державотворчі ідеї та лояльність до них національних меншин, але зовсім мало висвітлює політику Центральної Ради стосовно цих меншостей і взагалі їх життя в Україні у той період.

Впродовж останніх років в Україні над вивченням історії євреїв в Україні в час революції працюють Владислав і Людмила Гриневичі. Саме за їхнього співавторства вийшло дві праці: «Національне військове питання в діяльності Союзу євреїв-воїнів Київської військової округи (липень 1917 – січень 1918 рр.)»⁴¹ і стаття у збірнику «Нариси з історії та культури євреїв України» під назвою «Євреї України в роки революції та громадянської війни»⁴². Обидві безпосередньо не досліджують історію єврейських партій в Центральній Раді, однак містять інформацію про доволі важливі аспекти політики єврейських партій та міністерства з єврейських справ, як-от: ставлення партій до єврейських військових формувань і діяльність міністерства у сфері єврейської освіти.

Після ретельного вивчення історіографії, мемуарів, текстів опублікованих та неопублікованих документів, можемо окреслити й узагальнити спектр питань, якими цікавилися

й переймалися єврейські політичні діячі – від загальнодержавних питань (економічних, правових тощо) до суто єврейських національних проблем – законодавче вирішення питань єврейської громади, статусу єврейської мови в Україні, освіти (Закон про єврейську вчительську семінарію), надання якнайширших прав єврейській національній меншині України (Закон про національно-персональну автономію), проблеми створення окремих єврейських військових частин і болюче питання єврейських погромів (яке неодноразово порушувалося на засіданнях Центральної Ради).

На наш погляд, загалом є значна кількість недосліджених питань в історії єврейських партій в Українській Центральній Раді, а наявна історіографія не завжди може вичерпно відповісти на всі поставлені запитання, а також не повною мірою використовує наявні архівні джерела. Тому головним завданням наступних досліджень має стати найповніше розкриття джерел з історії єврейських партій в Центральній Раді, введення у науковий обіг нових або маловідомих раніше документів з архівів України, інших країн Європи, Ізраїлю та США.

¹ Гольденвейзер А. А. Из Киевских воспоминаний 1917–1921 гг. // Архив русской революции. – Берлин, 1922. – Т. 6. – С. 168.

² Детальніше з цього приводу див.: Гольденвейзер А. А. Из Киевских воспоминаний 1917–1921 гг. – С. 168–177; див. також: Abramson Henry A Prayer for the Government: Ukrainians and Jews in Revolutionary Times, 1917–1920. – Cambridge: Harvard University Press, 1999. – P. 34–45.

³ Див.: Постанова Тимчасового Уряду про затвердження Генерального Секретаріату та Другий Універсал Української Центральної ради у виданні Українська Центральна Рада: документи і матеріали: у 2 т. / упоряд.: В. Верстюк (кер.) та ін. – К.: Наук. думка, 1996. – Т. 1. – С. 163–168.

⁴ Дати до 15 лютого 1918 р. подано за юліанським календарем (старим стилем), а з 16 лютого 1918 р. – за григоріанським.

⁵ Товариство мало свій архів, частина якого вціліла й збереглася у Державному архіві Київської області, ф. Р-4211. Див. про це у: Документи по истории и культуре евреев в архивах Киева: путеводитель / науч. ред.-сост.: Е. И. Меламед, М. С. Куповецкий; Рос. гос. гуманитар. ун-т и др. – К.: Дух і Літера, 2006. – С. 15–16, 468–469.

⁶ Див. детальніше: Zilberfarb M. Dos Idische Ministerium un di Idische Avtonomie in Ukraine (A Bletl Geshikhte). – Kiev: Kooperative Gezelshaft «Idisher Folks-Farlag», 1919 (англ. переклад цієї книги Zilberfarb Moses The Jewish Ministry and Jewish national Autonomy in Ukraine. Kiev, 1918/19 / translated by David H. Lincoln. – New York: Aleph Press, 1993. – 115 p.); Рафес М. Г. Два года революции на Украине (Эволюция и раскол «Бунда»). – М.: Госиздат, 1920; Рафес М. Очерки по истории Бунда. – [М.], 1923.

⁷ Di Idische Avtonomie un der Natsionaler Sekretariat in Ukraine: Materialn un Dokumentn. – Kiev: Idisher Farlag, 1920.

⁸ Чериковер И. М. Период Центральной Рады и Гетмана: Антисемитизм и погромы на Украине, 1917–1918 гг. / вступ. ст. С. М. Дубнова. – Берлин, 1923. – 335 с. (История погромного движения, 1917–1921 гг. – Т. 1: Период Центральной Рады и Гетмана: Антисемитизм и погромы на Украине).

⁹ Євреї в Україні: наук.-допоміж. бібліогр. покажч., 1917–1941: у 2 ч. – Ч. 1. – К.: Кн. палата України, 1999. – 186 с. – (Серія «Етноси України»)

¹⁰ Там само. – С. 13, 19–22, 29–30, 60–65.

¹¹ Верстюк В., Осташко Т. Діячі Української Центральної Ради: біогр. довід. – К., 1998. – 256 с.

¹² Див.: Верстюк В., Осташко Т. Діячі Української Центральної Ради... – С. 206–238.

¹³ Українська Центральна Рада: документи і матеріали: у 2 т. / упоряд.: В. Верстюк (кер.) та ін. – К.: Наук. думка, 1996. – Т. 1–2.

¹⁴ Український національно-визвольний рух.: берез.-листоп. 1917 р.: документи і матеріали / упоряд.: В. Верстюк (кер.) та ін. – К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 2003. – С. 422, 602–603, 958)

¹⁵ Українська Центральна Рада... – Т. 1. – С. 35.

¹⁶ Національні відносини в Україні у ХХ ст.: зб. документів і матеріалів / ред. І. Ф. Курас. – К., 1994. – С. 51–52, 57–61.

¹⁷ Погребинская И. Документы по истории еврейских политических партий и молодежных организаций в архивах г. Киева: (краткий темат. обзор) // Євреї в Україні: історія, культура, традиції. – К.: Нац. академія наук України; Ін-т нац. відносин і політології, 1997. – С. 30–37.

¹⁸ Хитерер В. Документы по еврейской истории XVI–XX веков в киевских архивах. – М.: Мосты культуры. – К.: Ин-т иудаики, 2001. – 223 с.

¹⁹ Документы по истории и культуре евреев в архивах Киева: путеводитель / науч. ред.-сост.: Е. И. Меламед, М. С. Куповецкий; Рос. гос. гуманитар. ун-т и др. – К.: Дух і Літера, 2006. – С. 21, 27.

²⁰ Винниченко В. Відродження нації. – Ч. 1. – К.: Відень, 1920. – (Репринтне відтворення видання 1920 року. – К.: Вид-во політ. л-ри України, 1990); Гольденвейзер А. А. Из Киевских воспоминаний (1917–1921 гг.) // Архив русской революции. – Берлин. – 1922. – Т. 6. – С. 161–235; Гольдельман С. І. Жидівська національна автономія на Україні (1917–1920 рр.). – Мюнхен: Ін-т для вивчення СРСР, 1963. – 109 с. (Копія: Торонто: адміністрація журналу «Вісті Комбатанта», 1993); Марголін А. Украина и политика Антанты (Записки еврея и гражданина). – Берлин: С. Ефрон, 1922. – 398 с.; Zilberfarb Moses The Jewish Ministry and Jewish national Autonomy in Ukraine. Kiev, 1918/19 / translated by David H. Lincoln. – New York: Aleph Press, 1993. – 115 p. (Оригінал цього видання був написаний мовою їдиш і за видання мав вихідні дані: Zilberfarb Moshe Dos idische ministerium un di idische avtonomie in Ukraine (a bletl geshikhte). – Kyiv: Idisher Folks-farlag, 1919).

²¹ Schechtman Joseph Jewish Community Life in the Ukraine (1917–1919) // Russian Jewry: 1917–1967 / ed. G. Aronson et al. – NY, South Brunswick, London: Thomas Yoseloff, 1969. – С. 39–57.

²² Zaidman Arie The Jewish National Autonomy of Independent Ukraine in the Years 1917–1919. Thesis submitted for the

degree «Doctor of Philosophy». Submitted to the Senate of Tel-Aviv University. – Tel-Aviv, 1980.

²³ *Boshyk Yury* Between Socialism and Nationalism: Jewish-Ukrainian Political Relations in Imperial Russia, 1900–1917 // Ukrainian-Jewish Relations in Historical Perspective / ed. by Peter J. Potichnyj and Howard Aster. – Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies, University of Alberta, 1988. – С. 173–202.

²⁴ *Eley Geoff* Remapping the Nation: War, Revolutionary Upheaval and State Formation in Eastern Europe, 1914–1923 // Ukrainian-Jewish Relations. – С. 205–246.

²⁵ *Frankel Jonathan* The Dilemmas of Jewish Autonomism: the Case of Ukraine 1917–1920 // Ukrainian-Jewish Relations. – С. 263–279.

²⁶ *Minc Mattiyahu* Kiev Zionists and the Ukrainian National Movement // Ukrainian-Jewish Relations. – С. 247–261.

²⁷ *Boshyk Yury* Between Socialism and Nationalism: Jewish-Ukrainian Political Relations in Imperial Russia, 1900–1917 // Ukrainian-Jewish Relations. – С. 173–202.

²⁸ *Eley Geoff* Remapping the Nation... – С. 205–246.

²⁹ *Frankel Jonathan* The Dilemmas of Jewish Autonomism... – С. 263–279.

³⁰ *Minc Mattiyahu* Kiev Zionists and the Ukrainian National Movement... – С. 247–261.

³¹ *Скельчик С.* Трагічна сторінка Української революції. Симон Петлюра та єврейські погроми в Україні (1917–1920) // Симон Петлюра та українська національна революція: зб. пр. Другого конкурсу петлюрознавців України / уряд. та передм. В. Михальчука. – К.: Рада, 1995. – С. 165–217.

³² *Гвоздик В.* Политическая борьба на Юге Украины в 1917 г. и еврейские общины // Еврейское население Юга

Украины. Ежегодник. Исследования, воспоминания, документы. – Х.; Запорожье, 1998. – С. 244–249.

³³ *Кривошей Г.* Еврейская община и провозглашение независимой Украины в 1918 г. // Еврейское население Юга Украины. – С. 86–91.

³⁴ *Старух А.* Национальный вопрос в теории и практической деятельности еврейских политических партий Украины в период Центральной Рады // Еврейское население Юга Украины. – С. 138–146.

³⁵ *Найман О. Я.* Єврейські партії та об'єднання України (1917–1925): Монографія. – К.: ІПЕНД, 1998. – 193 с.

³⁶ Див. § 2. Доба Центральної Ради // Найман О. Я. Єврейські партії та об'єднання України (1917–1925): монографія. – К.: ІПЕНД, 1998. – С. 42–71.

³⁷ Там само. – С. 51–52.

³⁸ *Abramson Henry* A Prayer for the Government: Ukrainians and Jews in Revolutionary Times, 1917–1920. – Cambridge: Harvard University Press, 1999. – 258 p.

³⁹ Національні меншини України у ХХ столітті: політико-правовий аспект / М. І. Панчук, В. А. Войналович, О. Галенко та ін.: І. Ф. Курас (голов. ред.); Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України. – К.: ІПЕНД, 2000.

⁴⁰ Національні меншини України. – С. 56–79.

⁴¹ *Гриневиц В., Гриневиц Л.* Національне військове питання в діяльності Союзу євреїв-воїнів Київської військової округи (липень 1917 – січень 1918 рр.). – К., 2001. – 150 с.

⁴² *Гриневиц В., Гриневиц Л.* Євреї України в роки революції та громадянської війни // Нариси з історії та культури євреїв України. – К.: Дух і Літера, 2005. – С. 117–140.